

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ ISTORIE. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ

Abații și conventuri
în Transilvania secolelor XII-XIV
REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Conf. univ. dr. Turcuș Șerban

Student-doctorand:

Oltean Sergiu-Ionuț

2018

Cuprins

Introducere: Istoria monahismului ca temă de interes . Error! Bookmark not defined.	
Istoriografia europeană a subiectului	Error! Bookmark not defined.
Istoriografia românească a subiectului	Error! Bookmark not defined.
Structura lucrării	Error! Bookmark not defined.
Precizari terminologice și etimologice	Error! Bookmark not defined.

Capitolul I: Încorporarea juridică a Regatului Maghiar și a Transilvaniei în Biserica Romană

1.1 Creștinătatea în viziunea Sfântului Scaun	Error! Bookmark not defined.
1.2 Conciliile ecumenice ale secolelor XII-XIV	Error! Bookmark not defined.
1.3 Regatul Ungariei: jurisprudență laică și ecleziastică	Error! Bookmark not defined.
1.4 Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.

Capitolul II: Contextul monastic în Regatul Maghiar și TransilvaniaError! Bookmark not de

2.1 Insertia creștinătății romane în Ungaria Sfântului Ștefan și formarea regatului creștin apostolic	Error! Bookmark not defined.
2.2 Locurile de adevărire	Error! Bookmark not defined.
2.3 Sfârșitul dinastiei regale maghiare	Error! Bookmark not defined.
2.4 Pătrunderea maghiarilor și insertia creștinismul roman în Transilvania	Error! Bookmark not defined.
2.5 Decăderea sistemelor monastic și mendicant	Error! Bookmark not defined.

Capitolul III: Fenomenul nașterii și al evoluției ordinilor din Biserica Romană..Error! Book

3.1 Viziunea despre sfințenie și motivațiile monahiei în Antichitate și în Evul Mediu	Error! Bookmark not defined.
3.2 Scurt istoric al motivării opțiunii monahale	Error! Bookmark not defined.
3.3 Monahismul feminin	Error! Bookmark not defined.
3.4 Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.

Capitolul IV: Organizarea și funcționarea personalului monahal și conventual..... Error! Bookmark not defined.

4.1 Personalul abațiilor	Error! Bookmark not defined.
4.2 Primii pași înspre viața consacrată	Error! Bookmark not defined.
4.3 Personalul conventului și activitățile sale	Error! Bookmark not defined.

4.4 Viața monahală și conventuală	Error! Bookmark not defined.
4.5 Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.
Capitolul V: Fondarea așezărilor religioase	Error! Bookmark not defined.
5.1 Funcționarea instituțională a abațiilor și a conventurilor.....	Error! Bookmark not defined.
5.2 Arhitectura monastică.....	Error! Bookmark not defined.
5.3 Conventul: arhitectură și funcționalitate.....	Error! Bookmark not defined.
5.4 Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.
Capitolul VI: O descriere a ordinelor religioase în Biserica Romei, de la general la particular și înșiruirea așezărilor din Transilvania ..	Error! Bookmark not defined.
6.1 Ordinele monastice.....	Error! Bookmark not defined.
6.2 Ordinele de canonici regulari.....	Error! Bookmark not defined.
6.3 Ordinele mendicante.....	Error! Bookmark not defined.
6.4 Ordinele de monahi cavaleri	Error! Bookmark not defined.
6.5 Ordinele de Terțieri	Error! Bookmark not defined.
6.6 Abații și conventuri aparținătoare unui ordin necunoscut sau incert:.....	Error! Bookmark not defined.
6.7 Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.
Concluzii	Error! Bookmark not defined.
Anexa: Documente privind abatii si conventuri in Transilvania secolelor XII-XIV, defalcate pe tematici:	Error! Bookmark not defined.
Bibliografie.....	Error! Bookmark not defined.

Cuvinte cheie: Transilvania, Sfântul Scaun, Regatul Ungariei, abatăie, convent, mânăstire, ordine monahale, ordine mendicante, Ev Mediu, viață consacrată, creștinism, Creștinătate.

Alegerea Transilvaniei medieval ca subiect de cercetare vine din dorința de a acorda importanța meritată de voievodat în legăturile sale confesionale, atât cu Occidentul, cât și cu Orientul. Statutul creștinismului intracarpatic în Evul Mediu este încă un capitol aprig dezbătut și cu mize de actualitate, drept pentru care problematica este adesea abordată prin prisma unor interese ce fac rabat de la adevărul istoric.

Cât de puternice sunt legăturile cu Roma sau cu Constantinopolul, de când datează ele, cum s-au format și pe ce filieră pătrund la români? Aceste întrebări încep să își găsească răspunsuri, dar merită insistat asupra lor și clarificate aspecte ce țin de mentalitatea medievală ghidată de o teologie, drept și rațiuni politice specifice vremii.

În privința secolelor alese, remarcăm importanța acestui interval de timp pentru construcția confesională și chiar statală ulterioară a regiunii. Datorită pătrunderii, în acest interval, a monahismului apusean în Transilvania, se creează o legătură trainică cu Occidentul ce poate fi constatată și azi, prin comparație cu regiunile românești extracarpatică. De la mecanismului excepțional al cistercienilor până la predicarea mendicantă, între secolul XII și XIV, se înfiripă aici instituții și mentalități care racordează inclusiv romanitatea la rețeaua intelectuală a vestului, în vârful căreia stă Sfântul Scaun. Evoluțiile ulterioare ale credințelor creștine, fie clasice, fie reformate, care se dezvoltă sau se nasc în acest colț de lume, depind vital de felul în care este gestionat acum aparatul confesional latin și bizantin. Din experiența acestor secole se trage seva culturii și a spiritualității care caracterizează și azi Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul.

Această vedere atentă presupune un demers interdisciplinar în care istoria, teologia și dreptul se întrepătrund, precum firele care țes împreună o tapiserie cu imagini demult apuse.

În ceea ce privește structura lucrării, aceasta este alcătuită din 7 capitole, succedate de un calup consistent de anexe. În decursul capitolelor vom încerca să

coborâm treptat în subiect, trecând de la introducerea generală, prin terminologia de specialitate, problemele de drept canonic și medieval, contextualizarea momentului secolelor XII-XIV, până la ordinele monahale romane aflate în spațiul intracarpatic, cu identitatea proprie analizată în contextul creștinătății medievale și a vecinătății maghiare. În urma acestui demers considerat de noi destul de amplu pentru a putea aduce în discuție sursele primare, vom încheie cercul lucrării printr-o descriere a arhitecturii și a comunităților instituțiilor de tip abație și convent.

Luandu-le pe rand așadar, imediat după partea introductivă, facem incursiunea pomenită în problematica terminologică, prezentând dificultățile întâmpinate în timpul cercetării pe palier lingvistic și oferind perspectiva noastră asupra conceptelor cu care vom lucra în continuare. Discuția privind incompatibilitatea termenilor din limbile de circulație în cercetarea românească este una arhicunoscută, iar lipsa cu desăvârșire a unor cuvinte cheie din nișele ultraspecializate ale istoriei se datorează nepătrunderii încă de către istoriografia noastră a unor teme deja epuizate în vest.

Mergând mai departe pe palierul explicativ, vom trata încorporarea juridică a Regatului Maghiar și a Transilvaniei în Biserica Romană. Acest capitol bogat în noțiuni de drept și teologie are ca scop o mai bună înțelegere a funcționării Bisericii Romei în secolele respective și o cheie de citire a întregului text prin viziunea autorului. Departe de a fi avizați în aprofundarea acestei tematici, nu avem pretenția de a fi tratat exhaustiv problemele ridicate, ci doar de a oferi o direcție cât putem de clară pentru a aborda teritoriul creștin românesc aflat la confluența unor puteri și influențe regionale (regate, uniuni de triburi, culturi locale), dar și a altora mult mai importante, mondiale (Sfântul Scaun și Imperiul German, pe de o parte, și Biserica Constantinopolitana și Imperiul Bizantin, pe de alta).

Tot aici și cu același scop al integrării particularului local în generalul continental, vor fi enumerate conciliile ecumenice care se desfășoară în interiorul secolelor XII-XIV, orientându-ne apoi spre sinoadele episcopale din Regatul Maghiar, care aduc în teritoriu, într-o formă locală, deciziile conciliilor. Din hotărârile acestor adunări, vom numi și aduce spre atenția dumneavoastră numai măsurile care au efecte asupra existenței monahilor și fraților, pentru a păstra clară linia cercetării noastre.

În cel de-al treilea capitol vom prezenta, cu o privire de ansamblu, evoluția vieții monahale de la momentele ei incipiente și până la pătrunderea în spațiul european și românesc. Se vor analiza succint tipurile de monahism și resorturile teologice și sociale în baza cărora această formă de secluziune a beneficiat de o aderentă accelerată în rândul creștinilor și nu numai. Totodată, scopul abațiilor și al conventurilor, atât în aspectele cotidiene, cât și în cele extraordinare, este explicat și încadrat în contextul istoric.

În continuare, în capitolul al patrulea vom urmări istoria ordinelor religioase ale bisericii romane, evidențiind caracteristicile lor, cu precădere a celor care au avut un cuvânt de spus în viața spirituală românească. Palierul local va fi analizat printr-o prezentare treptată a impactului avut de monahi și frați asupra Regatului Maghiar și ulterior a Transilvaniei, exemplificând cu așezări și evenimente reprezentative.

Această incursiune se va face în principal pe baza surselor scrise, a izvoarelor care ne vorbesc despre felul în care monahii și frații și-au făcut apariția, s-au acomodat și au acționat, atât în plan social, cât și spiritual. Considerăm absolut necesară incursiunea în documente pentru o referire directă la situația din acel moment a abațiilor și conventurilor transilvane, prin acte care acoperă o vastă și vibrantă stare a vieții contemporane monahului din Evul Mediu.

Vom observa cu această ocazie că, de la daruri și privilegii până la litigii, jafuri și pustiiri, comunitățile în cauză au fost parte integrantă a societății vremii, în toate aspectele ei. Cu toate că scopul acestor așezări era unul de secluziune și minimă interferență cu lumea externă, contactul cu aceasta a fost inevitabil, iar rezultatele reprezintă o reală și fascinantă incursiune în psihologia umană.

Un număr important de abații și conventuri beneficiază de înscrisuri emane de autorități locale diverse, care, după cum spuneam anterior, fac donații, acordă privilegii, arbitrează și judecă, confirmă posesiuni, pedepsesc, leagă și rup relații și hotare.

Prin astfel de exemple, înscrisurile menționate se dovedesc a fi extrem de utile pentru studiul de față, ele înregistrând cotidianul religios medieval. Din acest motiv, toate documentele relevante sunt înșiruite cu această ocazie la sfârșitul discuției despre fiecare ordin în parte și defalcate pe așezări abațiale, respectiv

conventuale. Informația documentară este coroborată cu istoriografia existentă, pentru a da cursivitate textului și a prezenta unitar contextul.

Mergând mai departe, pentru o mai profundă analiză a contextului monahal regional, vom aborda în capitolul al cincilea istoria atât de interconectată a maghiarilor și românilor din regat. De la general la particular, cazul Transilvaniei ca aparținătoare a *Christianitas* este observabil prin prezența mecanismelor specifice de dominație spirituală ale bisericii Romei. Cu acest prilej ne oprim și asupra unor episoade importante care au afectat pozitiv sau negativ viața spirituală a regatului, momente precum activitatea lui Gerrard de Cenad sau Marea Invazie Mongolă, iar în încheiere prezentăm succint opiniile istoriografiei asupra decăderii sistemelor monastice și mendicante.

Deoarece zona studiată se prezintă în Evul Mediu ca un creuzet interetnic ușor de observat chiar și în context ecleziologic (unde membrii fondatori ai abațiilor și conventurilor sunt mai mereu vestic, italieni sau francezi, rareori maghiari și niciodată romani), trebuie să menționăm că referirile noastre vor cuprinde adesea exemple și explicații cu caracter ceva mai general, pe care le considerăm necesare pentru păstrarea contextului politico geografic în demersul nostru.

Rămânem ancorați în realitățile timpului, motiv pentru care privirea noastră va aluneca și asupra spațiilor învecinate Transilvaniei, dar direct relevante, precum Banatul, Crișana sau Maramureșul. Facem aceasta, deoarece spațiile în cauză nu prezintă diferențe semnificative din punctul de vedere al funcționării instituțiilor monastice și totodată au un element comun fundamental, respectiv populația românească masivă. După cum afirmam și anterior, ele se integrează într-o creștinătate medievală care revine pe aceeași filiera vestică și respectă canoane similare care ne dau dreptul, în opinia noastră, să le considerăm regiuni înfrățite.

În capitolul cu numărul șase, pornind de la principalele funcții existente în ierarhia abațială și conventuală, vom coborî pe scara pozițiilor până la laicii care își duc viața în umbra mănăstirii. După cum vom observa, rolul fiecăruia este clar definit în structura comunității și funcționează după reguli scrise sau cutume cu vechimi respectabile.

Cu această ocazie vom prezenta în detaliu viața persoanei consacrate, de la un capăt la altul al existenței pământești, respectiv de la noviciat până la înmormântare. Aici vor fi identificate cauzele care duc la aderarea laicilor la un

ordin monastic sau mendicant, iar o dată intrați în această zonă va fi descoperită și desfășurarea activității de zi cu zi a unei comunități rugătoare.

O dată clarificată situația umană a abațiilor și conventurilor, în capitolul ultim, al șaptelea, vom încerca o abordare a universului construit printr-o incursiune în arhitectura monastică și gândirea din spatele ei.

De la formarea monahiilor inițiale până la formă avansată a lor prin evoluția concepției teologice privind așezările de rugăciune, vom trece printr-o privire critică nașterea abațiilor în Europa creștină. Apoi, începând de la altarul principal și până la poarta mare, vom lua pe rând fiecare element construit din ansamblul monahal și îl vom prezenta succint.

Datorită bazării arhitecturii monastice clasice pe modelul benedictin, vom trata împreună abațiile ordinelor care își au originea în congregația benedictină (clunisieni și cistercieni), făcând însă, acolo unde este necesar, observațiile care se impun¹.

În ceea ce privește conventurile mendicanților, vom folosi o altă metodă de abordare. După observarea nașterii acestora din forma clasică monahală prin deschiderea înspre lume și emfaza pusă pe munca înafara zidurilor, fie ea fizică sau de predicare, vom aborda pe rând viziunile dominicană, franciscană și augustiniană asupra construirii unui lăcaș, deoarece gândirea care le ghidează pe acestea este diferită, variind datorită fondatorilor și constituțiilor fiecăreia în parte.

Aceasta frumoasă poveste a ordinelor se desfășoară în intervalul secolelor XII-XIV pe două planuri la fel de importante, care definesc în cele din urmă însăși viitorul lor. Primul plan este larg și aparține unei Europe creștine care se formează sub influența unor actori majori precum Sfântul Scaun, Imperiul Bizantin și Imperiul German. La rândul lor, asupra acestora se manifestă pentru o perioadă presiunea unui Imperiu Mongol ce vine și perturbă statele creștine fără să diferențieze între afilierea acestora. Planul al doilea este cu mult mai mic, dar are o rezoluție mai mare și se concentrează asupra spațiului intracarpatic reprezentat de Transilvania și

¹ Deși forma carthusiana de organizare este profund diferită față de cea a benedictinilor, ei sunt excluși din acest demers datorită lipsei lor din spațiul românesc. Astfel atât organizarea lor ierarhică cât și cea arhitecturală sunt lăsate în plan secund, iar referirile sporadice la acest ordin au doar intenția de a atrag atenția asupra existenței unor alte concepții și forme de manifestare, în lumea creștină medievală.

regiunile adiacente care încearcă să își croiască un destin istoric adesea în pofida interferențelor tuturor jucătorilor mari, menționați anterior.

Concentrandu-ne pe aceasta scena secundara, din analiza surselor prime a rezultat un număr de 252 de documente direct relevante subiectului nostru și care abordează fie darurile primite de către abații și conventuri, fie procesele abaziilor și ale conventurilor cu laici, instituții sau autorități, fie problema proprietarilor laici de abații și conventuri, fie corespondența cu Sfântul Scaun a abaziilor și conventurilor din Transilvania. Aceste patru mari teme se regăsesc în problematica documentelor și organizează de la sine cercetarea pe cele patru paliere menționate.

Ele formează de fapt, prin împletirea naturală, întregul discurs despre nașterea și ființarea unei monahii, cu eforturile intense de creștere și dezvoltare, împiedicate adesea atât din interior cât și din exterior, de ambiții personale, conflicte regionale sau litigii privind proprietățile. Aceste mici buzunare de umanitate vibrează de experiența acelor suflete care au venit aici din întreaga Europă, încercând să îndeplinească scopurile ordinelor aparținătoare, respectând vectorii ai creștinătății trasați de Roma, cu scopul ultim al mântuirii credincioșilor, printr-o multitudine de cai.

În privința proprietarilor de manastiri, existenta acestora se leaga de insasi apariția complexurilor monastice in spatiul nostru. Începând de la regi și până la nobilimea mică, toți cei care își permit financiar să fondeze și să întrețină o mănăstirea în primele secole ale mileniului al doilea, o vor face. Motivele acestora pot fi de prestigiu, devoțiune creștină reală, din dorința de a avea o bancă de familie, un administrator al unor teritorii îndepărtate, o necropolă de familie sau o posibilă cetate de apărare, cand consturirea unui castel le era interzisă. În acest fel se nasc în Ungaria așa numitele *mănăstiri de familie*, care vor da de furca Bisericii pentru multă vreme, împiedicând efortul ei constant de emancipare de sub autoritatea seculară. Statutul lor ca mănăstiri ctitorite și utilate de laici va fi adesea dezbătut în concilii pentru a se stabili gradul de independentă de care se bucura pe de o parte și pentru a se păstra fără interferențe legătura între mănăstirile de la marginile creștinătății și centrul spiritual reprezentat de Roma. Pe acest palier al legitimității și subordonării jurisdicționale se vor duce acerbe lupte diplomatice între factorii locali și cei universali. Dar o dată deschisă această cale a fondărilor regale de către Sfântul Ștefan, ea nu se va întrerupe pe perioada Evului Mediu, decât atunci când utilitatea mănăstirilor și opțiunea spirituală a creștinilor se alterează.

Acestea fiind spuse este de inteles de ce un mare calup de surse documentare se referă la daniile laicilor către abații și conventuri. În rândul actelor de donație se număra multitudinea de daruri făcute de regi, al căror gest îl vor mima și nobilii, pentru a obține bunăvoința divinității dar și a Sfântului Scaun. Așadar chiar prima sursă scrisă care privește o mănăstire din regatul maghiar și care dăinuiește din 1075, are în centrul ei Mănăstirea Sf. Benedict din apropierea cetății Bihorului, căreia regele Geza I-ul îi oferă satul Artand cu 120 de case, precum și insulă din vecinătate. Numărul mare de case este remarcabil și specific acestei perioade de donatii, specifica momentului pătrunderii benedictinilor care, ca singuri monahi latini, se bucura de binefacerile laicilor fără a le împărți cu concurența. Dacă analizăm obligațiile țăranilor donate către mănăstire, ne putem face o impresie despre nivelul de trai atât al categoriei muncitorilor aserviți cât și a monahilor.

Concurența pe care mănăstirile o fac Bisericii Seculare reputează victorii pentru mult timp, oferind o alternativă la relativizarea normelor morale exemplificată de preoți și episcopi. Ani îndelungați această dispută s-a dus atât în fața instanțelor de judecată cât și direct în teritoriu, până când și mănăstirile au căzut în capcana avariției și a dorinței de putere, prin acapararea pozițiilor consultative de lângă liderii seculari, lasand locul de reformatori noilor veniti, mendicantilor.

Multe dintre aceste conflicte sunt și ele înregistrate într-un număr mare de procese păstrate până azi, care implică abațiile și conventurile. Faptul că în acestea sunt implicați atât episcopii și biserica locală cât și nobilii sau regii, sta martor pentru natura conflictuală și litigioasă a oamenilor, indiferent ca sunt în robă sau zale. Acest lucru nu este niciunde mai bine exemplificat decât în cazul abației benedictine de la Cluj-Mănăstur care, între 1341 și 1385 este prezenta de nu mai puțin de 55 de ori în fața judecătorilor, după cum atestă documentele.

Cele menționate mai sus se regăsesc reflectate și în corespondența așezărilor monahale cu Sfântul Scaun, la care se apelează adesea pentru ajutor, arbitraj, întăriri de drepturi, confirmări de posturi sau indicații de ordin general. Legătura între centru și teritoriu se menține cu fluctuații în funcție de politica și personalitatea pontifului, precum și de contextul geopolitic al momentului care poate amplasa spațiul transilvan în centrul atenției ca teritoriu al cruciadei și al expansiunii creștinătății, sau dimpotrivă îl poate plasa în plan secund, nereprezentând o prioritate de moment.

Însă indiferent de frecvența cu care scrisorile papilor vin către Transilvania, ele reflectă în egală măsură concepțiile politice și teologice ale Curiei romane care în această primă jumătate a mileniului își conturează și dezvoltă conceptele pe care le va folosi pentru secolele următoare. Fiecare document adresat Romei și fiecare răspuns reflecta prin limbaj și optica punctului în care se afla dreptul canonic în acel moment, fiind așadar de o inestimabilă valoare pentru cercetătorii bisericii medievale.

Menționăm în încheiere că am încercat, în măsura posibilităților, să aducem în fața cititorului o lucrare de sinteză privind apariția și evoluția abațiilor și conventurilor, formele de manifestare specifice vieții creștine medievale precum și destinul unor așezări care își duc existența în mijlocul unei lumi transilvane frământate.